

Friis og de norrøne

På Agder er han mest kjent for å knuse helgener. I akademiske kretser er han bedre kjent for sine historisk-topografiske skrifter og som oversetter av kongesagaene. I dette jubileumsåret ønsker vi imidlertid å rette søkelyset mot den juridiske siden av Peder Claussøn Friis' litterære virksomhet.

Anledningen for å bringe Peder Claussøn Friis på banen akkurat nå er at vi står overfor noe som kan anses som et dobbeltjubileum. Det er to hundre år siden grunnloven ble vedtatt.

Men det er også fire hundre år siden Friis døde.

Peder Claussøn Friis fremstår som en av de sentrale skikkelsene i norsk lærdomshistorie i århundret etter reformasjonen. Fra prestegården i Valle i Sør-Audnedal publiserte han en rekke verk som kom til å få stor betydning for fremveksten av en norsk identitet i kommende generasjoner. Det gjelder

Peder Claussøn Friis statuen av Gustav Vigeland

lovene

Tidlig på 1500-tallet
må lovene ha fremstått som
ubegripelige for alle andre
enn et lite knippe eksperter.

spesielt oversettelsen av kongesagaene, Norske Kongers Chronica, samt de ulike pionerarbeidene om norsk natur og folkeliv på hans tid.

Friis' litterære virksomhet må sees i sammenheng med de lærdomskulturelle strømningene i Europa på 1400- og 1500-tallet, den såkalte humanismen. Men samtidig har Friis bakgrunn i en praktisk lærdomstradisjon som har sammenheng med at de norrøne lovene var gjeldende rett i Norge frem til 1604. Som ung mann lærte han norrønt fra lagmannen Jon Simonsson på Holum. Og da forfatterskapet for alvor skjøt fart skjedde det gjennom en oversettelse av Magnus Lagabøtes Landslov.

Når det i forbindelse med 1814-jubileet snart foreligger en oversettelse av grunnloven til moderne norsk, gir det en anledning til å se på bakgrunnen for de dansk-norske oversettelsene på 1500-tallet.

Språkforvirring. Da Norge havnet i union med Danmark i senmiddelalderen fortsatte de gamle norrøne lovene å være gjeldende rett i landet. Frem til en revidert dansk oversettelse av Landsloven ble publisert i Christian IVs Norske lov i 1604, måtte lovene leses på norrønt. I motsetning til sagaene gikk det norrøne lovsystemet altså ikke i glemmeboka, men var noe rettslærde stadig var nødt til å forholde seg til. Ettersom lovene måtte leses på originalspråket, kom norske lagmenn til å videreføre kunnskap om norrøn lovterminologi lenge etter at talespråket hadde endret seg. Dette ble imidlertid et problem da språkutviklingen nådde et stadium som ligner på dagens dialekter. Tidlig på 1500-tallet må lovene ha fremstått som ubegripelige for alle andre enn et lite knippe eksperter. Ifølge Laurents Hanssøn var det på hans tid få i Norge som kunne lese de gamle håndskriftene og langt færre som kunne forstå dem. At lagmennene fortsatte å utferdige rettsdokumenter etter gammelt norsk mønster ble særlig problematisk da danske embetsmenn tok over flere poster i statsforvaltningen etter reformasjonen. Det meldte seg dermed et behov for å få lovene oversatt.

Lovoversettelsene. Arbeidet med å få utført en dansk oversettelse av Landsloven skulle bli en langvarig prosess. Alt så tidlig som slutten av 1520-tallet ble det arbeidet med en oversettelse og revisjon av loven. Under ledelse av den tidligere Oslo-lagmannen Anders Sæbjørnsson ble Landsloven for første gang oversatt i år 1532-36. Selv om denne lovboke ble spredt i et relativt stort antall fra midten av 1500-tallet, ble den ansett som såpass upålitelig at mange lagmenn fortsatte å forholde seg til den norrøne versjonen.

På 1570- og 90-tallet ble det tatt initiativ til flere nye oversettelser. Parallelt med dette foregikk det også en rekke private prosjekter. Både Gulatingsloven, Borgartingsloven, Frostatingsloven, Jons Kristenrett, Bergens bylov, Nidaros bylov og Hirdskrå ble oversatt, en del av dem flere ganger. Alt i alt er aktiviteten rundt middelalderlovene langt mer omfangsrik enn de spredte oversettelsene av sagatekster i samme periode. Da Peder Claussøn Friis i årene 1595-97 arbeidet med sin oversettelse av Landsloven på oppfordring fra stattholderen Axel Gyldenstjerne, kunne han følgelig surfe på en omfattende bølge av tidligere oversettelsesaktivitet. Og selv om prosjektet av ukjente grunner ble skrinlagt i 1597 og heller ikke fikk noen innvirkning på Christian IVs Norske Lov fra 1604, regnes oversettelsen for å være en av de bedre som ble foretatt. Slik sett hadde Friis avlagt en solid svenneprøve for sitt senere arbeid med norrøne tekster.

Utvidet effekt. I utvidet forstand er det rimelig å anta at den energiske oversetteraktiviteten ga ringvirkninger for studiet av norrøne tekster i sin alminnelighet. I motsetning til innholdet i sagaer og andre fortellende kilder, kan en normativ tekst ikke oversettes fritt. Det er nødvendig å finne frem til presise begreper og formuleringer som kan gjengi innholdet i originalen så riktig som mulig. Nettopp det faktum at så mange av oversettelsene ble forkastet, vitner om at det var i ferd med å utvikles en kritisk forståelse av hvordan norrøne tekster skulle oversettes. I Friis' tilfelle er dette spesielt plausibelt. Det var etter at han hadde oversatt Landsloven at han ga seg i kast med kongesagaene, også dette på oppfordring fra Axel Gyldenstjerne. Dette var ikke den første oversettelsen av sitt slag, men det var den oversettelsen som kom til å bli lest av nordmenn frem til Jacob Aall utga sin oversettelse av kongesagaene i 1838-39. I likhet med de øvrige oversettelsene fra 1500-tallet var arbeidet noe som skjedde i forlengelse av den kompetansen Friis hadde opparbeidet gjennom lovene.

Miljø på Agder? Til forskjell fra mange av de andre oversetterne, arbeidet Friis med sine prosjekter i noe som må anses som en utkant av landet, langt fra de humanistiske kjerneområdene i Oslo og Bergen. I utgangspunktet har han kunnet suge næring fra læremesteren Jon Simonsson, som var den første som oversatte deler av Snorres kongesagaer og hadde inngående kjennskap til de norrøne lovene. Men i lys av den betydning de gamle norske lovene hadde for studiet av norrøne tekster, er det nærliggende å spørre om det

var andre som næret lignende interesser på Agder. Vi har undersøkt dette ved å kartlegge hvilke norrøne lovhandskrifter som sirkulerte i landsdelen på 1500- og 1600-tallet. En gjennomgang av ulike håndskriftkataloger viser at det tidvis har blitt funnet 16 lovhandskrifter på Agder, men de fleste av disse er oversettelser fra 1500-tallet. Kun i noen få tilfeller er det snakk om norrøne tekster, og i disse tilfellene aner man at Friis spøker i bakgrunnen.

Samuel Jørgensen. Et håndskrift ved Den Arnamagnæanske samling i København (AM 95 b 4°) inneholder en notis om at det har tilhørt Samuel Jørgensen, kapellan i Mandal 1608-13 og sogneprest samme sted 1613-50. Samuel Jørgensen var sønn av Stavangerbiskop Jørgen Eriksson, Friis' nærmeste overordnede, og de har rimeligvis kjent hverandre. En av lovoversettelsene som stammer fra Friis' egen skrivevestue (AM 102 4°) bærer innskriften «Samuel Stavangrius Norvegus» og det er fristende å tenke seg at dette er samme person. I disse tilfellene er håndskriftene også inntatt av andre personer som kan knyttes til Agder, deriblant den noe beryktede Søren Knudsen Nestvedt, som var perifert inngiftet i familien til Samuel Jørgensen. Han må rimeligvis ha fått boka før ekteskapet ble inngått, ettersom rettsprotokollene fra domkapitlet viser at han kort tid etter kalte kona en «dieffuel» og truet med å kutte strupen hennes «fra det ene øre til det andett.»

Mjåvatn-håndskriftet. Mest interessant i vår sammenheng er imidlertid en lovboke fra middelalderen som midt på 1600-tallet befant seg på gården Mjåvatn i Froland og som nå oppbevares ved Gamle kongelige samling i København (GKS 3261 4°). En innskrift på blad 47 vitner om at håndskriftet har vært ettertraktet: «Anno 1665 dend 25 Majj med stor Nød bekom dene Bog paa Miøe waten i Froland Sogn Mathias Huidtt egen h.» Mathias Hvid er kjent som sorenskriver på Agdesiden 1662-65, og må ha skaffet seg håndskriftet noen måneder før han fratradte embetet. Det er vanskelig å forstå dette som uttrykk for noe annet enn en rent antikvarisk interesse, ettersom Christian IVs Norske lov for lengst hadde gjort de norrøne lovtekstene foreldet. Ut fra opplysningen om at Hvid fikk tak i boka «med stor Nød» kan man gå ut fra at bonden som eide håndskriftet nødvendig ville gi det fra seg og at sorenskriveren svært gjerne ville ha det.

Ødeleggelsen. Samlet gir håndskriftene svært få indikasjoner på at det fantes noe utvidet lærd miljø rundt Friis på slutten av 1500- og begynnelsen av

1600-tallet. Tvert imot gis det klare indikasjoner på at folk i regionen næret helt andre holdninger. Bare noen få tiår etter at Friis døde ble et av hans middelalderhåndskrifter skåret opp og brukt som innbindingsmateriale for en langt yngre bok på en gård i nærområdet. Dette er representativt for en større tendens. Utover på 1600-tallet ble et betydelig antall håndskrifter fra middelalderen ødelagt over hele Norge, og man må regne med at dette også har rammet en del håndskrifter som hørte hjemme på Agder. Rester kan i enkelte tilfeller gjenfinnes som innbindingsmateriale i offentlige regnskapsprotokoller, men i mange sammenhenger har håndskriftene blitt brukt til formål som førte til at de gikk tapt for alltid. Engelske kilder vitner om at pergament ble anvendt til opptenning, som pussefyller, ja til og med dopapir. Fra svenske kilder vet vi at håndskrifter ble brukt som lademateriale og rekyldepere for kanoner og mortere.

Redningen for håndskriftene fra middelalderen, og dermed også for studiet av norrøne tekster i ettertiden, var at de ble sendt til lærdomssentra utenfor landet, der folk visste å sette pris på dem. Dette gjaldt også de håndskriftene Friis selv eide eller produserte. Først i langt senere tid har Agder fått arkivinstitusjoner som vet å ta vare på den skriftlige kulturarven fra både fjern og nær fortid.

Kilder:

E. Gunnes, Peder Claussøn og hans samtid, i H. Try (red.), Peder Claussøn Friis: samtid og miljø på Agder, Kristiansand 1986
G. Storm (red.), Norges gamle Love indtil 1387, bd. IV, Christiania 1885
V. Skard, Norsk Språkhistorie, Oslo 1967-1972

Kyrre Thorsnes

Stephan Fiedler

Kristoffer Vadum